

Спр. 11219.

22. ЦДІАК України – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 11368.
23. ЦДІАК України – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 11943.
24. ЦДІАК України – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 15603.
25. ЦДІАК України – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 15634.
26. ЦДІАК України – Ф. 51. – Оп. 3. – Спр. 15806.
27. ЦДІАК України – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 29.
28. ЦДІАК України – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 30.
29. ЦДІАК України – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 32.
30. ЦДІАК України – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 67.
31. ЦДІАК України – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 115.
32. ЦДІАК України – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 119.
33. ЦДІАК України – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 175.
34. ЦДІАК України – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 247.
35. ЦДІАК України – Ф. 229. – Оп. 1. – Спр. 334.
36. *Ченцова Н. В.* Документи Коша Нової Запорозької Січі як джерело до історії Катеринославщини // Дисертація на здобуття вченого ступення канд. іст. наук. – Дніпропетровськ, 1992.
37. *Яворницький Д. І.* Історія запорізьких козаків: у 3 т. – Львів: „Світ”, 1990. – Т. 1.

О.А. Бачинська

ПЕРЕТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКИХ КОЗАКІВ У ВІЙСЬКОВИХ ПОСЕЛЕНЦІВ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Перша половина ХІХ ст. визначається значними трансформаціями у становищі українського козацтва. По-перше, вони обумовлені змінами в структурі власне козацького середовища, а саме природним зменшенням представників-носіїв старих козацьких традицій і механічним поповненням козацької верстви – представниками інших соціальних груп – селян, солдатів, іноземних поселенців. Це призводило до трансформації стратегічної мети та завдань існування козацтва, культурно-побутових традицій при збереженні традиційного стереотипу “козацької волі”, хоча б в рамках дозволених російською державою прав і привілеїв. Крім того, передавання козацьких звичаїв залишалось тепер лише в усній традиції і не могло бути підкріпленим безпосереднім досвідом “козакування”, що впливало на свідомість та виховання дітей козацького походження. По-друге, сталися зміни у ставленні Російської держави до козацького населення. Ліквідація Задунайської Січі у 1828 р. завершила перебування компактно розміщених груп козаків за межами Росії, знявши одну з головних проблем уряду останньої чверті ХVІІІ – початку ХІХ ст. Тепер стратегічним завданням його стало поступове й обережне вписування козацького населення у соціальну структуру імперії, залишаючи ілюзорне поняття вольності, козацького устрою і традицій, контролюючи козацький “войовничий дух”, який при нагоді можна було б використати в чергових воєнних операціях. Питання заселення та економічного освоєння територій в південноукраїнських землях для держави відійшли на другий план, і на перший виходять потреби нової організації військової справи та утримання армії. В зв’язку з цим міркуванням однією з організаційних засад, де могли б стати корисними козацькі традиції, стала організація військових поселень кавалерії. Імператор Олександр І планував поселення таким чином, щоб вони створили єдиний простір від Чугуєва (Слобідсько-Українське військово-поселення) до Південного Бугу (Херсонське (Новоросійське) військово-поселення) [6, с. 38-39, 68-69].

Російський уряд розпочав формування кавалерійських поселень у 1817 р. На початку квітня 1817 р. видано наказ про призначення окремих казенних сіл Слобідсько-Української губернії для

© Бачинська О.А.

військового поселення кавалерії і розпочалось влаштування поселених округів на основі Чугуївського козацького війська. В цей час військо перебувало у дуже скрутному становищі і постійно отримувало допомогу коштами від казни, що і визначило його подальшу долю [2, с. 55-57].

Для влаштування Херсонського військового поселення кавалерії стало необхідним перетворити Бузьке козацьке військо в поселення кавалерії. Це викликало гострий спротив бузьців, що перетворився у тривале збройне повстання в 1817 р. Передбачаючи негативну реакцію козаків, в січні 1817 р. військова адміністрація намагалась зберегти Бузьке військо і разом з тим пристосуватися до планів російського уряду. Наказний отаман війська М.Кантакузін подав записку “Погляд на перетворення Бузького козацького війська в кавалерійські полки”, де пропонувалось збільшити кількість козаків за рахунок сусідніх сіл і створити не один, а два регулярних кавалерійських полки, що мало б скласти 12 діючих і 6 резервних ескадронів, але ця пропозиція не була реалізована.

21 липня 1817 р. генерал І.О. Вітт, маючи доручення влаштувати військові поселення, доповідав, що жителі бузьких станиць “які звикли здавен до вольності та життя без устрою, і бачачи, що нове їх утворення мало тепер інші правила та нові порядки, відкрили сміливість своєю непокорюю і непослухом...” Майже три місяці палало полум’я боротьби в станицях Бузького війська, на придушення його направили чотири полки уланів, в озброєнні яких були гармати. В деяких станицях жінки з немовлятами кидалися на уланів, які атакували їхніх чоловіків. “Новоз’явлених” військових поселенців приводили до присяги під жерлами артилерійських гармат: “Нещасні (козаки – О.Б.) бачачи запалені гноти й увесь згубний снаряд, готовий грянути в них, присягнули” [3, с. 389]. До військового суду було притягнуто 93 особи, керівників заслано рядовими до Сибірського окремого корпусу.

Наказом від 8 жовтня 1817 р. Бузьке військо було ліквідоване, а козаки переводились на військових поселенців. Бузькі станиці увійшли до складу 1-го та 2-го полків Бузької уланської дивізії. В красносільських станицях розташовувався 4-й полк Української уланської дивізії [4]. До кінця придушити опір козаків уряду не вдалося. В травні 1818 р. під час проїзду Олександра I через поселення Бузької уланської дивізії, знов спалахнуло хвилювання, яке було жорстко придушене. Подальше життя бузьких і чугуївських козаків було чітко регламентоване і вони розділили долю військових поселенців. Через декілька місяців уряд реорганізував й чотири Українські кінно-козацькі полки, що 26 жовтня 1816 р. склали Українську уланську дивізію [5]. Трохи пізніше частину дивізії об’єднали з Бузьким козацьким військом і разом вони утворили Херсонське (Новоросійське) військове поселення кавалерії.

Можливість перетворення на військових поселенців викликало опір і в інших козацьких військах, навіть своїми чутками. Так, Військове правління Дунайського війська під час Кримської війни 1853-1856 рр. почало підготовку до евакуації козаків за Буг. Проект переселення дунайських козаків передбачав оселити їх у 1-8 округах (усього 12 округів) Новоросійського військового поселення. Командування тримало в таємниці такий намір. Причину цього досить чітко сформулював наказний отаман Дунайського війська І.Є.Гангардт. У бесіді з головнокомандуючим Південної армії М.Д.Горчаковим він зазначив, що “козаки жахаються і самої назви військового поселення; якщо б вони уявили, що їх намагаються повернути в регулярне військо – вони б усі повтікали. – Куди? За Дунай!” [1, с. 171-172]. На щастя дунайських козаків вищезазначений проект не був реалізований.

Таким чином, запровадження військових поселень на території України не було випадковим. Один з моментів в обґрунтуванні влаштування поселеної кавалерії саме в південноукраїнських землях і на Слобожанщині полягав в тому, що в регіонах проживали представники колишнього військового стану – козаки. Їх досвід військової служби та ведення господарства російський уряд планував покласти в основу системи нових військово-господарських формувань – військових поселень.

Література

1. Бачишська О. Дунайське козацьке військо. 1828-1868 рр. – Одеса: Астропринт, 1998.
2. Ковбасюк С.М. Військові поселення кінноти. Заснування і поширення військових поселень на Україні: Дис...канд.іст. наук / Одес. держ ун-т.-Одеса, 1945.-Ч.1.
3. Пищевич А. С. Бугские казаки и украинские уланы// Киевская старина. –1880.-№2.
4. ПСЗ РИ I. – Т. XXXIV. 1817.-С.Пб., 1830.-С.793-794; Т. XXIV. 1817.-С.Пб., 1830.С.219.
5. ПСЗ РИ II. – Т. XXXIII 1816. “ С.Пб., 1830. – № 26481.
6. Цубенко В.Л. Історія Новоросійського (Херсонського) військового поселення кавалерії. 1817-1857 рр.: Дис. ...канд.іст.наук / Одес. нац. ун-т. – Одеса, 2002.